

DEBATT

Ihiälrefwen af en glubisk ulf

I RIG 1/2008 finns en intressant artikel av Örjan Kardell, Om Rödluvan och vargen och den svenska vargdebatten. Kardell diskuterar inledningsvis kort orsakerna till det vargmotstånd och den rädsla för vargen som i så hög grad dominerat vargdebatten allt sedan dagens svenska vargstam debuterade i Värmland i slutet av 1970-talet. Han utvecklar därefter klokt sitt huvudbudskap att mer historiskt/etnologiskt källmaterial borde beaktas i den fortsatta förvaltningen (hemska ord i sammanhanget!) av vargen:

Exempelvis kunde det vara intressant att angripa dagens vargproblematik utifrån en historisk svensk kontext där vargen funnits som ett permanent, oönskat inslag i boskapsskötseln under mycket lång tid. Mig veterligt har ytterst lite av historiskt eller etnologiskt källmaterial använts i modern viltekologisk forskning. Vidare har vare sig etnologiskt eller historiskt inriktade arbeten rörande vargen försökt att beskriva denna kontext i sifferor, varg i förhållande till boskap.

Han har dock fel när det gäller antalet ”säkra publicerade fall, där vilda vargar har dödat människor”, därav detta inlägg.

Strax norr om Carlgården, mina farföräldrars gård, i Åstrand i Norra Ny socken i den trånga Klarälvsdalen rinner en bäck. Ravinen som bäcken skurit ut ur den branta bergsidan heter Mattesdalen, ty där hittades den avbitna handen efter pojken Mattes, som vargen tog en vinterkväll ”för länge sedan”, när gossen behövde gå ut i ett ärende. Och naturligtvis hade hans lillsyskon, som mamman badade just när hon var tvungen att rusa ut för att rädda Mattes ur vargens käftar, drunknat i

baljan när hon återkommer efter sitt misslyckade försök. Så berättade min pappa och jag fick aldrig riktigt klart för mig om han verkligen trodde på historien. Klart är i alla fall att socknens kyrkböcker ingenting har att säga om vare sig Mattes eller någon annans död för vargen.

Berättelsen om Rödluvan och vargen är en saga. Sagor var inte avsedda att bli trodda. Berättelsen om Mattes, vargen och det drunknade lillsyskonet förutsattes däremot både sagesmannen och lyssnaren tro på; den är en sägen. I själva verket säkerligen vår mest spridda vandringsägen om vargen, påträffad i snart sagt varje socken med självaktning i stora delar av landet. Detaljerna varierar naturligtvis men mönstret är alltid detsamma. Det är synd att Kardell missar det drunknade lillsyskonet, eftersom detta nästan alltid förekommer, och onekligen på ett verkningsfullt sätt förhöjer sentimentalitetsgraden. Sanninghalten förstärks genom att ibland tid – åtminstone ungefärligen och betryggande långt tillbaka – och alltid plats för händelsen preciseras. Det förekommer att familjemedlemmar omnämns. Man kan då ibland faktiskt påträffa familjen ifråga i kyrkböckerna. Båtsmansfamiljen i Anundsjö socken fanns i verkligheten. Men den sexårige sonen togs inte av varg. Och det lilla syskon, som skulle ha drunknat, fanns inte. Jag har ytterligare några fall där de utpekade familjerna har påträffats och där kyrkböckerna har friat vargen från beskyllningarna. I de andra fall jag undersökt har uppgifterna varit vagare och kyrkböckerna tysta. Någon bekräftelse på att dessa händelser verkligen inträffat har jag hittills inte stött på. Det är sägner.

Örjan Kardell påstår att det endast finns två säkra publicerade fall, där vargar anges ha dödat människor (uppgifterna avser Sverige och bortser från den halvtama s.k. Gysingevargen, som vintern 1820–21 minst 31 gånger attackerade människor, varvid minst tio dödades, alla barn utom en 19-årig kvinna (Linnell & Bjerke (red.) 2002:67). Hade Kardell gått till originalkällan skulle han ha funnit ytterligare två fall (Eles (red.) 1986: 164 ff). Tjugotvå år har gått sedan denna publicering, men mig veterligt har inga nya fall framskymtat i vargdebatten. Rimligen skulle en genomgång av Sveriges kyrkböcker avslöja ytterligare ett och annat men det skulle sannolikt inte rubba bilden av att detta är något ytterligt sällsynt, och det i tider när det var gott om varg, gott om barn som vallade boskap ute i skogarna och ont om vargens viktigaste bytesdjur: älg och rådjur.

De fyra fallen förtjänar en närmare kommentar. Inför Värmlands Museums utställning och årsbok om vargen 1986 gick jag igenom det befolkningsstatistiska sammandraget som prästerna årligen 1749–1859 inlevererade till Kgl. Tabellverket. Jag valde ut ett tjugotal socknar fördelade över länet samt Malungs socken i Dalarna. I urvalet beaktade jag särskilt tre av mig kända traditionsuppgifter om dödsfall genom varg. Inte ett enda dödsfall eller ens attack av varg omnämndes; två traditionsuppgifter kunde avvisas. Den tredje kändes mycket vag, men krävde ändå ytterligare kontroll. En kvinna berättade att hon, som liten i början av 1900-talet, hade hört sin pappa (f. 1861) berätta att han som liten hört att varg hade tagit ett barn i Smedserud i Boda socken: Det var en flicka, en vinterdag, på gården, för länge sedan. Sammandraget 1749–1859 gav ingenting. Men dödboken gav desto mer. Den muntliga traditionen hade under sina drygt 250 år något förvanskat, men framför allt förminskat verklighetsunderlaget. Det var inte en flicka, det var två pojkar. Trettonde och sista dödsfallet i dödboken för år

1727 beskrevs som följer. ”Den 17 December Jon Swens wid Rinefors ihiälrefwen af en ulf och mest opätin 4½ gamel.” Första dödsfallet 1728 gav följande notering: ”d. 6 Januarij Jon Erson i Smedsruud ihiälrefwen af en glubisk ulf; 9 åhr är gl. begrafn”. Närheten i tid och rum gör det högst sannolikt att det är en och samma varg.

Två andra fall hade kommit till min kännedom. Från Steneby socken i Dalsland 1731: ”D. 7 Aug: begrofs flickan Börta Johansdotter i Spetthohlet, som d. 3 dito olyckligen invid torpet af en glupande ulf blev tagen, till skogen buren, och ihiälrefwen, dess ålder warandes 12 åhr.” Från Hova socken i Västergötland 1763: i januari blir åttaårige Nils, son till Nils Nilsson och hans hustru Maria Biörsdotter ”til döds biten af Wargar”. Bägge uppgifterna är hämtade ur respektive dödbok.

Det är svårt att avvisa dessa uppgifter även om ”vargvänner” har velat göra det. Att envist hävda att just varg aldrig skulle kunna bete sig onormalt är förmodligen en större belastning för vargen än att sakligt redovisa vad vi faktiskt vet om vargangepps sällsynthet.

Så till vargdebatten. Den är högljudd, onyanserad och svåröverblickbar. Här är inte platsen att ägna något större utrymme åt den, blott några personliga reflektioner, baserade på en viss insatthet. Vargmotståndet får sin näring ur en brygd med många komponenter: motsättning mellan stad och glesbygd, mellan teori (skrivbordsmänniskor, akademiker) och praktik (jordnära bönder och jägare), mellan överhet och undersåtar. Man kan tala om ”social konstruktion”, om ”cultural resistance”. Framför allt i Värmland, där vargen dök upp så lägligt efter att Svenska Naturskyddsföreningen presenterat sitt Projekt Varg, med utplantering som en av ingredienserna (Värmland utpekades uttryckligen), har den outrotliga uppfattningen att vargen verkligen är utplanterad haft stor betydelse för att underblåsa motståndet. Vargen har blivit en provocerande symbol för myndigheters, som

man menar, arroganta beteende mot en icke tillfrågad lokalbefolkning. Det svensk-norska forskningsprojektet SKANDULV (<http://skandulv.nin.no>), med spårning och radiopejling etc. har snarast förstärkt motståndet. Vargen har därigenom än mer framstått som ett myndigheternas påhitt, påtvingat en redan förut hårt trängd glesbygd. Högljuddast har jägarna protesterat. Kanske inte så mycket av omsorg om "sina" bytesdjur som av frustration över att deras traditionella jaktmetoder med drivande hund (gäller både småviltjakt och den betydelsefulla älgjakten) hotas av en ökande vargetablering. Talet om minskad livskvalitet har blivit allt mer frekvent i debatten.

Rädslan då? Den finns. Undersökningar om folks inställning till varg har gjorts både i Sverige och i Norge (se litteraturlista). Enligt en svensk undersökning från 1997–98 skulle 30 procent "ofta eller alltid" vara oroliga för egen eller familjens säkerhet om det funnes varg i området, medan 47 procent "aldrig" skulle vara det (Bjerke & Kaltenborn 2000:8). Hur man än tolkar detta är det klart att man inte kan vifta bort folks oro med hänvisning till hur osannolikt ett vargangrepp måste anses vara.

Hur var det förr i världen då man hade mer handgriplig erfarenhet av vargs beteende? Var man rädd att själv bli angripen av varg? Tiden för mer allmän vargförekomst är nu bortemot 150 år avlägsen. Ingen med direktkunskap finns att fråga. Men min 90-åriga granne har genom sin barndomsmiljö indirekt kunskap ner mot mitten av 1800-talet. Han tvekar inte: man var inte rädd för vargen; annat var det med björn, då krävdes det manfolk med gevär. Barnen som vallade kreatur i skogen förväntades kunna fösa bort vargen, och framför allt, vargen förväntades inte angripa barnen. Man älskade sina barn förr i världen också, inte skulle man ha skickat ut dem i skogen till vargarna om det riskerat dem till liv och lem. Min undersökning bekräftar

väl vad min granne säger. Varg har inte angripit vallpersonal, men fyra fall av björnangrepp, med tre dödsfall, kunde konstateras. Åtminstone två av dessa var kvinnor som vallade boskap; den ena överlevde svårt skadad. Man varnade barnen att inte ge sig i kast med björn för att försöka skydda djuren. Vad det kunde medföra fick Marit Persdotter från Månäs i Norra Ny socken erfara när hon i sin ungdom (f. 1820) vallade kor vid Nordgårdssättern. Björnen hon försökte hindra slog henne illa, bar bort henne och grävde över henne med jord och moss. Hon överlevde och kunde berätta (Styffe 1992:60). Inte heller Örjan Kardell har i sin genomgång av relevanta frågelistsvar funnit något enda exempel på att "något vallhjon – sju år eller äldre – skall ha blivit allvarligt skadat eller dödat av varg under vallningsarbete." (Man kan fråga sig om någon blivit lindrigt skadad av varg.)

Om man nu – på goda grunder – inte var rädd för varg (av annan anledning än att den hotade de djur man var beroende av för sin egen överlevnad), hur kommer det sig då att det uppenbarligen fanns så att säga avsättning, mottaglighet för dessa vandringssägner om vargens blodtörst och farlighet? De går ju, så vitt jag kan förstå, långt ned i den tid då man genom egen erfarenhet hade god kännedom om vargens beteende. Den enkla förklaringen är kanske att man egentligen inte trodde på dem, att de var sagor och inte sägner. Men kanske fanns det ändå någon sorts kärna av sanning i den rysansvärda underhållningen, ungefär som i skillingtrycken? Både människa och varg är ju komplicerade företeelser.

Svårt att förklara är dock H. Dillners inlägg i Svenska Jägareförbundets Nya Tidskrift 1886. Hans far är vid tiden för den händelse han redogör för major och chef för Brunflo kompani vid Jämtlands Fältjägar. Själv är han då nio år men vid tiden för inlägget 65 och en tämligen bildad man, vilket framgår av såväl hans ursprung som inläggets formulering och val av publiceringsforum. Jägare-

förbundets tidskrift var ett ansett organ där tidens främsta zoologer medverkade. Dillner går verkligen i god för att hans berättelse är med sanningen överensstämmande: ”Minne från vargtiderna. En händelse som, ehuru väl den passerade för 56 år sedan, dock än i dag lifligt framträder i mitt minne, torde såsom exempel på vargens förgripelser mot människan vara förtjent af att i tryck omtalas.” Efter denna inledning beskriver Dillner hur han kommer till fältjägarnas läger och att där pågår en insamling till änkan och barnen efter en soldat som blivit dödad och uppäten av vargar på Rödösundets is.

I den mörka, kalla vinternatten hade soldaten till en början segerrikt medels bajonetten afvärjt vargarnes anfall och derefter, med bajonetten åter instucken i slidan, fortsatt sin marsch, men ånyo anfallen icke kunnat försvara sig, därför att den blodiga bajonetten fastfrusit i slidan” (Eles (red.) 1986:182, 191).

Detta är sannerligen ett mönstergillt återgivande av en av vandringssägnerna om vargen, känd även från Finland och Norge. Dillner måste ha trott på sina egna ord, hur det nu kan vara möjligt med hans bakgrund och tidsmässiga närhet till allmän vargförekomst. Och ingen av hans läsare kan ha haft anledning att ifrågasätta hans berättelse. Efterforskningar i Krigsarkivet och i kyrkböckerna för Brunflo kompanis upptagningsområde visar givetvis inga vargspår. Majoren Dillner finns. Ett dödsfall som stämmer i tid står antecknat för

Brunflo kompanis 4:de Corpralskap: ”Nr 87 Olof Wacker död genom vådlig händelse 29 Nov. 1829.” Wacker bor i Lockne socken i Brunflo tingslag. 1829 dör här en enda man genom olyckshändelse; han drunknar. Med allra största sannolikhet avser således insamlingen som nioåringen bevittnar den drunknade soldaten Wacker. Hur detta hos Dillner under de 56 åren kan utvecklas från drunkning till vargoffer kan man något fundera över. Vargens förgripelser mot människan... Jo tack, det har aldrig varit lätt att vara varg.

Håkan Eles, Stöllet

Litteratur

- Bjerke, T. & Kaltenborn, B.P. 2000: Holdninger til ulv. En undersøkelse i Hedmark, Østfold, Oslo og Akershus. NINA Oppdragsmelding 671.
- Eles, Håkan 1986: Vargen i kyrkböckerna. I: Eles, Håkan (red.). *Värmland förr och nu. Årsbok från Värmlands Museum*. Årgång 84. Karlstad.
- Karlsson, Jens & Bjärvall, Anders & Lundvall, Anders 1999: *Svenskarnas inställning till varg. En intervjuundersökning*. Stockholm: Naturvårdsverket.
- Linnell, J.D.C. & Bjerke, T. (red.) 2002: *Frykten for ulven. En tverfaglig utredning*. NINA Oppdragsmelding 722.
- Strand, Ante 1986: Folkliga föreställningar om vargen. I: Eles, Håkan (red.). *Värmland förr och nu. Årsbok från Värmlands Museum*. Årgång 84. Karlstad.
- Styffe, Torleif (red.) 1992: *Torp och torpare i Norra Ny*. Sysslebäck: Montana.